

Richard Wisser

Martin Heidegger u mišljenju na putu

**Preveli Sulejman Bosto i Željko
Pavić, Demetra, Zagreb 2003.**

Uz **Uvod** i, kako sam autor kaže, više od »predgovora« Demetrinu izdanju, opsežnu knjigu (480 str.) čine četiri dijela: **Pitajući misliti: Putokazi; Misleći pitati: Križanja; Međusobno susretanje i Dodatci.**

To što se u »Predgovoru« Demetrinu izdanju bavi filozofom Jaspersom i misliocem Heideggerom nije stvar slučaja već izraz uvjerenja da se radi o dvojici najvažnijih njemačkih filozofa 20. stoljeća. Pritom treba istaknuti da Wisser slovi, ne samo u Njemačkoj, za važnog interpreta upravo njihova mišljenja, kao i to da se ne odlučuje ni za jednog od njih na štetu drugog već je, kako sam kaže »... nastojao... udovoljiti koliko Jaspersu toliko i Heideggeru«.

Wisser je pokretač i organizator važnih međunarodnih konferencija i simpozija, kako o Jaspersu tako i o Heideggeru. Autor je televizijskog filma o Martinu Heideggeru, koji je snimljen 1969. prigodom Heideggerova 80. rođendana. 1975. godine snimio je svoj drugi film o Heideggeru. Knjiga sadrži obavijest o oba projekta.

S Brankom Bošnjakom 1986., povodom desete obljetnice Heideggereove smrti, organizirao je u Dubrovniku na Inter-University centru međunarodni simpozij na temu: »Martin Heidegger: Unterwegs im Denken«, i u svezi s time kasnije je pod istim naslovom izdao knjigu.

Temeljnu riječ Heideggerova fenomenološki-hermeneutičkog mišljenja, koje misli bitak, Wisser vidi u »putu«. U prilog toj tezi govori činjenica što se ista pojavljuje u naslovu nekih Heideggerovih djela, primjerice u *Šumskim putovima, Poljskome putu, Na putu ka jeziku* i u *Putokazima*; ukratko, riječ je o putu u mišljenje.

Pravi **Uvod** djela promišlja pitanje: *Što je mišljenje?* Pitanje je to koje od samog početka zaokuplja filozofe, eksplicitno od znamenite *Pamenidove* teze da su mišljenje i bitak isto. Mišljenje je, kako kaže Wisser, već Platon nazvao »unutarnjim govorom duše sa samom sobom«, a Immanuel Kant isto ponavlja kad kaže: *Mišljenje je govorenje sa samim sobom* (potcrtao Wisser); tom i takvom miš-

ljenju napredak znanosti prijeto učiniti ga suvišnim.

U Uvodu je svoje mjesto našla i znamenita Heideggerova konstatacija iz *Was heißt Denken?* (*Što zove k mišljenju?*, a ne, kako našalost i u ovom prijevodu stoji, *Što znači mišljenje?*): »Najupitnije u našem upitnom vremenu jest to da mi još ne mislimo.«¹ Ne mislimo jer nam je zastrto ono što bi nas mišljenju uopće moglo zvati, tj. bitak sam. Metafora tog i takvog mišljenja jest »put«, ona ne znači ići utrim putem već ga utirati, to je pravi smisao sintagme *biti na putu u mišljenje*.

»Ono trajno u mišljenju jest put.«² Da mišljenje nije ni »apstraktno« niti »mračno«, svjedoče Hegel i Heraklit. U jednom zabavnom novinskom članku Hegel kaže da apstraktno misli onaj koji ne misli, neobrazovan čovjek. Primjerice, piljarica koja na prigovor kupca da su joj jaja pokvarena odgovara potpunim napadom na njega, ne nalažeći na njemu ničega dobrog – jezikom logike rečeno – salvom *argumentuma ad hominem*. Njezino je mišljenje jednostrano i ne cjelovito. Tom i takvom mišljenju može mišljenje Heraklita, koje je za svoju mjeru uzelo strogi zakon svjetskog logosa, postati »mračnim«.

Mislilac kojeg se ne može zaobići među onima koji postavljaju pitanje *što je mišljenje?*, svakako je Parmenid, koji mišljenje vidi kao čisti element odvojen od zamjedbe, sliku čak i Heraklitovih simbola. Sažimajući odgovor na pitanje, *Što je mišljenje?*, Wisser kaže da ono nije – za razliku od fantazije, volje ili inteligencije – nikakva posebna čovjekova nadarenost, već ono što ga čini bićem koje on jest. Na to pitanje nema jedinstvenog i konačnog odgovora. Svaki si ga veliki mislilac postavlja i suočava se vazda ispočetka s njim kao pitanjem.

I dio: **Pitajući misliti: Putokazi** (I,1: *Zamišljenost radi čovjekove budućnosti: Martin Heidegger*; I,2: *Filozofija-znanost-mišljenje, Historijsko-sustavna čvorišta jednog problematičnog odnosa [Vico, Hegel, Heidegger]*; I,3: *Hegel i Heidegger ili: obrat od mišljenja mišljenja k mišljenju bitka*; I,4: *Heideggerovo četverostruko pitanje. Pret-hodno na osnovi spisa »Što je metafizika?«.*

U tekstu naslovljenom: *Zamišljenost radi čovjekove budućnosti: Martin Heidegger*, Wisser

¹ Martin Heidegger, *Was heißt Denken?*, Tübingen 1961., str. 3, podcrtao Wisser.

² Martin Heidegger, *Das Wesen der Sprache*, u: *Gesamtausgabe*, sv. 12, str. 94, podcrtao Wisser.

analizira temeljni pojam i temeljno pitanje Heideggerova mišljenja, tj. bitak i »pitanje o bitku«, ali i njegovu tvrdnju o izostanku tog pitanja u metafizici, što Heidegger naziva »zaboravom bitka«. To što ljudska bit, za razliku od one stvari ili životinje, nije unaprijed utvrđena, nije njezin nedostak već izraz čovjekova odlikovnog položaja kao jedinog bića koje je, na način razumijeća bitka, samo odgovorno za svoju egzistenciju, pred kojom stoje dvije mogućnosti: samoozbiljenje ili samoootuđenje. U svezi sa samim bitkom, prvo među svim pitanjima jest: je li on uopće dohvatljiv i predmetno shvatljiv? Stoje li i danas njegove tradicionalne označnice da je vječan i nepromjenjiv. Ako nije vječan, nego vremenit, onda to ne može ostati bez utjecaja na čovjekovu bit, dosada smatranu nepromjenjivom. Grčko određenje bitka kao prisutnosti, a koje upućuje na vremensku dimenziju sadašnjosti, implicira odnos bitka prema vremenu. Prema Wissneru, problem je u tome što se ta sveza kasnije gubi iz vida, posljedak čega jest izostanak pitanja o bitku samome ili, Heideggerovim rječnikom rečeno, ono pada u zaborav.

Temeljnu crtu modernog čovjeka, prema Wissneru, Heidegger vidi u situaciji u kojoj on »smatra sebe relacijskim središtem sveg bića i mjerom svih mjerila«. Iz te, totalnom postale, »subjektivnosti« koja sve stavlja u odnos prema sebi, tj. od gospodara bića, treba ga vratiti njegovu bitnom određenju »pastira bitka«, jedinog bića otvorenog spram bitka, koje zato može postaviti pitanje o njegovu smislu. Sučeljavanje Hegela i Heideggera, Wissner poduzima u tekstu: *Hegel i Heidegger ili: obrat od mišljenja mišljenja k mišljenju bitka*. Nije nepoznato koliku je važnost Heidegger davao povijesti filozofije; sam je za vlastito mišljenje rekao da je samo reinterpretacija zapadnog mišljenja, a poticaj za obuhvaćanjem cjeline tog mišljenja, prema vlastitome priznanju, zahvaljuje upravo Hegelu, tek od kojega je postalo mogućim nešto takovo kao »razgovor« s poviješću filozofije po sebi. Ono što dvojicu mislilaca bitno razlikuje, jest stvar njihova mišljenja. Kao *mišljenje mišljenja*, za Hegela je *stvar mišljenja*: »mišljenje kao takvo«. ³ Za Heideggera je stvar mišljenja *bitak*, on jest ono što mišljenje prinuduje da misli. Bitak koji se ne otvara »u apsolutnom sebe-mišljenom mišljenja«, već kao »di-

ferencija između bitka i bića«. ⁴ Logična posljedica različitog određenja stvari mišljenja biti će i različito tumačenje njegove zadaće. Zadatak vlastitoga mišljenja vidi Hegel u tomu »da se filozofija približi obliku znanosti... da odbaci naziv *ljubavi prema znanju* i da bude *zbijsko znanje*«. ⁵

Nasuprot Hegelu, zadaću svojega mišljenja smješta Heidegger u posve drugu dimenziju. Po njemu, zapadnjačka je filozofija dosegнула svoje bitno dovršenje na početku, u svom »vodećem pitanju«: τί τό όν ή όύ. ⁶ Čineći upitnim vodeće pitanje (*Leitfrage*) metafizike, *Što je biće?*, Heidegger nastoji otvoriti put temeljnom pitanju (*Grundfrage*), *Što je bitak?*, a zadaću mišljenja vidi u tome pustiti *da bitak bude*. Prema Wissneru, Heidegger želi ponovno odrediti kako »mišljenje« tako i »zadaću mišljenja«. U Heideggerovu pitanju, »što zove k mišljenju?« (*Was heißt Denken?*), on vidi naličje »pitanja o bitku«.

Ono ne pita o tome što mi ili netko drugi mislimo pod mišljenjem.

Njemačka riječ 'heissen' ovdje nije uporabljena u značenju riječi 'bedeuten', u smislu da znači mišljenje, već ono što nas *poziva* da mislimo, što nas *tjera* misliti. Ono pita o onome što zaokuplja mišljenje, a to je *bitak*. Ovako pojmljeno mišljenje oslobađa, kako kaže Wissner, neka šokantna pitanja: »... je li dopustivo znanstveno 'spoznavanje' nazivati mišljenjem, ili pak pitanje: može li filozofija polagati pravo na to da bude mišljenje«. ⁷ Ovdje Wissner pretresa i Heideggerovo četverostruko pitanje na osnovi spisa *Što je metafizika?*

U Uvodu u metafiziku, kao prvo od svih pitanja, Heidegger određuje temeljno pitanje metafizike: »*Zašto je uopće biće, a ne naprosto ništa?*«. O odgovoru na pitanje, *Što je metafizika?*, ne ovisi samo ona sama – nego sve. Budući da »znanost ne želi znati ništa o Ništa« (str. 121) i jer je ona uvijek znanje nečega, filozofiju »nikada nije moguće mjeriti idejom znanosti« (str. 122). Kroz ništa,

4

»Wir sprechen von der *Differenz* zwischen dem Sein und dem Seienden.« (Ibid., str. 40.)

5

G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes, Werke* 3, Frankfurt/M. 1970., str. 14, 69, podcrtao Wissner.

6

M. Heidegger, *Nietzsche*, sv. I, Pfullingen 1961., str. 452; usp. *Nietzsches Metaphysik*, GA 50, str. 205 i naredne, podcrtao Wissner.

7

Richard Wissner, *Martin Heidegger u mišljenju na putu*, Demetra, Zagreb 2003., str. 81.

3

»Für Hegel ist die Sache des Denkens der Gedanke als der absolute Begriff.« (Martin Heidegger, *Identität und Differenz*, Neske, Pfullingen 1982., str. 37.)

koje nam se šalje u bitnoj tjeskobi, bitak sam sebe razotkriva. Mišljenje o istini bitka nadvladava metafiziku.

Heideggerovo četverostruko pitanje *Wisser* imenuje kao: pitanje bitka, pitanje mišljenja, pitanje obitavanja i pitanje o zgodi (*Ereignis*).

II dio: **Misleći pitati: Križanja** (II,1: *Odgovorni odgovor na pitanje: »Što je čovjek?«, Filozofija prije budućnosti-filozofija za budućnost*; II,2: *Postavljanje pitanja kao put mišljenja. Martin Heidegger o odgovornosti tehnike, znanosti i humanizma u odnosu na čovjeka kao tu-bit*; II,3: *Humanizam i znanost u videњу Martina Heideggera i promjena zbiljnosti zbiljskog*; II,4: *Fundamentalna antropologija (Max Scheler) ili fundamentalna ontologija (Martin Heidegger)? Ocrti jedne odlučujuće kontroverze*; II,5: *Usvajanje i razlikovanje. Filozofija egzistencije u borbi za egzistenciju filozofije: Karl Jaspers i Martin Heidegger*; II,6: *Jaspers i Heidegger. Postavljanje zadaće u formi jednog problema nacra*).

Bitan prijepon u prošleme stoljeću *Wisser* vidi između *fundamentalne antropologije* Maxa Schelera i *fundamentalne ontologije* Martina Heideggera – potonji na mjesto pitanja o čovjeku stavlja pitanje o bitku. Razlog koji, prema Scheleru, iziskuje izgradnju jedne fundamentalne antropologije jest u tomu što je »samoproblematičnost čovjeka u sadašnjosti dostigla maksimum u cjelokupnoj nam poznatoj povijesti«. ⁸ Tri međusobno nespojiva idejna kruga: kršćansko-židovska tradicija, grčko-antički misaoni krug i moderna genetički orijentirana prirodna znanost, svjedoče da ne postoji jedinstvena ideja o čovjeku. Čovjek, prema Scheleru, »treba razviti novu formu svoje samosvijesti i nazora o sebi«, a to će mu uspjeti samo ako maloprije navedenim idejama oduzme najopasniju crtu koju neka ideja može imati, a to je *samozamisljivost*. Ključ zbiljske biti čovjeka leži za Schelera u stavu: »Čovjek je mikrokozmos svih u svemiru bivstvujućih bitnosti«, odnosno u stavu »*homo quomodo omnia*« (podcrtao *Wisser*).

Kao što je već rečeno za Heideggera, na mjesto »pitanja o čovjeku«, pripremljeno »egzistencijalnom analitikom tubitka«, stupa »pitanje o bitku«. Tezu da »egzistencijalna analitika« čovjekova tubitka prethodi svakoj psihologiji, antropologiji i osobito biologiji,

pojašnjava Heidegger pomoću *cogito sum* Descartesa, koji je ispitao samo misleće Ja, *cogitare* tog *ego*, a koji ostavlja posve nerazmotrenim bitak toga *sum*, koji ja jesam.⁹ Drugim riječima, antropologija se bavi čovjekovim svojstvima, a ne načinima njegova bitka. Heidegger ne poriče antropologijska određenja ljudske biti, ali mu je ponajprije stalo do toga da pokaže granice jedne filozofijske antropologije, što je pojašnjeno na primjeru Descartesa. On upućuje na ontologijsku neodređenost tradicionalnih antropologijski usmjerenih pojmova kao što su: *logos, psyche, bios, imago Dei*, osobnost i tomu sl. (*Sein und Zeit*, str. 55 i dalje). Dok »širina i nemir antropologijskog pitanja«, kao i činjenica da niti u jednom vremenu čovjek nije postao upitnijim negoli u današnjem, potiču Schelera na izradu jedne *fundamentalne antropologije*, koja bi trebala pogoditi »čistu bit« čovjeka. Heideggera to isto pokreće u suprotnom smjeru, tj. k odbacivanju svakog »antropologizma«, a kasnije i filozofije koja se deklarira kao »humanizam«.

Navedenu bitnu razliku *Wisser* izražava riječima: »... on vrši obrat od fundamentalne antropologije kao temeljne tendencije današnjice k fundamentalnoj ontologiji kao zadaći budućnosti« (str. 247). Dok Scheler traži da se iz već razumljenih načina bitka – kao što su: fizička i organska tjelesnost, živo biće, samosvijest, um, božanstvenost... – čovjek tek izgradi kao bitnost, Heidegger pitanje o »biti« čovjeka postavlja na način koji leži prije svake filozofijske antropologije. Problematika tubitka u *Bitku i vremenu* nije nikakva filozofijska antropologija; *tjeskoba* kao temeljno ljudsko nalaženje pripravlja pitanje, kako je moguće »*da se čovjek može postaviti pred nešto kao što je Ništa*«, jer je samo iz njega razumljiv bitak. *Wisser* se odlučuje za obojicu jer, kako kaže, »ne bi htio staviti na kocku ni ono što je kod Schelera, a niti ono što je kod Heideggera u igri« (str. 254).

III. dio: **Međusobno susretanje** (III,1: *O prepisci Martin Heidegger – Karl Jaspers. Jaspersova vizija »komunikativne kritike«*; III,2: *Putni karakter Heideggerova mišljenja*; III,3: *Martin Heidegger – u mišljenju na putu. Film Richarda Wissera i Waltera Rüdela*; III,4: *Martin Heidegger u razgovoru*; III,5: *Zahvalnost u zamišljenosti. Studija slučaja jednog susreta s Martinom Heideggerom*).

Prvi tekst ovoga dijela knjige posvećen je prepisci između Martina Heideggera i Karla

⁸

Max Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, u: *Späte Schriften*, sv. 11, str. 10, podcrtao *Wisser*.

⁹

Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, str. 60 i dalje, podcrtao *Wisser*.

Jaspersa. Filozof koji je kao nitko prije i poslije njega naglašavao važnost »komunikacije«, morao je upravo u prepisci s Martinom Heideggerom iskusiti njezine granice. Sam je Wisser razmijenio nekoliko pisama s Karlom Jaspersom. U jednome od njih, od 30. 11. 1951., piše mu Jaspers: »Filozofija, koja ostaje stvar specijalista, uvijek je zato svakako upitna. Ono što je iz filozofije neprevodivo u zajedničko mišljenje, to na koncu odlučuje o njezinoj vrijednosti.« Tako Jaspers, u pismu od 4.12. 1964., priznaje da mu je filozofijska polemika bitan problem. U Jaspersu i Heideggeru, Wisser vidi antipode čije je mišljenje manje ili više nepomirljivo. Heideggerova fundamentalna ontologija jest, prema Jaspersu, »krivi filozofijski put«. 1952. godine, Jaspers priznaje samome sebi i Heideggeru: »Ono što obojica razumijemo pod filozofijom, što hoćemo s njom, na koga se njom obraćamo, kako je ona povezana s vlastitim životom, sve to je kod nas vjerojatno već izvorno izvanredno različito.« (Str. 304.) Za razliku od mišljenja Karla Jaspersa, mišljenje Martina Heideggera Wisseru je vazda izazivalo ili naglašeno odobravanje, ili pak odbijanje, no nikada mlake reakcije. To nije slučajno jer, kako kaže Hannah Arendt, zahvaljujući njemu »mišljenje je ponovno postalo živime«.

Ovaj dio knjige sadrži obavijest o drugom Wisserovu filmu o Martinu Heideggeru, pod naslovom »Martin Heidegger u mišljenju na putu«, što ga je autor složio iz postojećeg filmskog materijala, jer je Heidegger zbog bolesti odbio novo snimanje. Film je nastao povodom 85. rođendana Martina Heideggera, a na poticaj njegova nakladnika, Günthera Neskea. Wisserova se pitanja koncentriraju na neke bitne prijepore u svezi s Heideggerovim mišljenjem, kao na onaj da je favoriziranjem pitanja o »bitku« žrtvovao *conditio humana* – bitak čovjeka u društvu i kao osobe. Prema Heideggeru, takva ocjena predstavlja bitno nerazumijevanje njegova mišljenja, čija je temeljna misao da se o bitku ne može pitati ako se ne pita o biti čovjeka. Nadalje, on odgovara na to što misli pod time da *znanost ne misli* ili da je od atomske bombe opasniji zakon tehnike, *postav* (Ge-stell).

Ovaj dio sadrži i podroban opis toga kako je došlo do ostvarenja jedinog televizijskog intervjua Martina Heideggera; Wisserova upornost i šarm pobijedili su Heideggerovu odbojnost prema televiziji.

IV. dio: **Dodatci** sadrži: (IV,1: *Bilješka o tekstovima*; IV,2: *Bibliografija Richarda Wissera iz pera njegova učenika Emila Ketteringa; Kazalo imena; Pogovor Željka Pavića*).

Iz iskustva ne samo ove već i nekih drugih Wisserovih knjiga koje sam prikazala – kao i iz činjenice da sam i sama tri semestra studirala u Mainzu, te tako imala priliku pribivati Wisserovim predavanjima i seminarima – mogu zaključiti da i u njoj dolazi do izražaja ono što se može označiti kao posebnost njegova pristupa različitim filozofima, tj. njihovim mišljenjima.

To su: hermeneutičko izlaganje teksta, upućivanje u način pitanja dotičnog mišljenja i njihovo ravnopravno izlaganje kao mogućih pristupa stvari mišljenja.

Unatoč tomu što sam posve svjesna nezahvalnosti prevoditeljskog rada, kao i težine zadatka pred kojim se, prevodeći Wisserovu knjigu, nalazio dvojac Bosto-Pavić – jer Wisserovu rečenicu, te bogati i iznijansirani rječnik nije jednostavno pretočiti u vlastiti jezik – ipak me žalosti činjenica što neka dobra prevoditeljska rješenja ranijih prevoditelja nisu uvažena, već su zamijenjena slabijim. Primjerice, u prijevodu njemačke riječi »die Angst«, umjesto *tjeskobe*, imamo *strepnju*.

Ovom primjedbom ni u kom slučaju ne bih željela umanjiti važnost i korisnost ovog prevoditeljskog uratka za našu, ionako siromašnu prevoditeljsku produkciju, osobito kada se radi o Heideggeru.

Iako se radi o sekundarnoj literaturi, treba naglasiti da ona dolazi iz pera jednoga znalca.

Vesna Batovanja

Anthony M. Mlikotin

Lone Journey Toward Wisdom

New Dimensions Press,
Los Angeles 2004.

Možda bi nam sam naslov knjige Anthony Mlikotina, u prijevodu »usamljeni put k mudrosti«, mogao poslužiti kao polazište odakle bismo o njoj mogli nešto kazati. Naime, nekoliko je značenja moguće iščitati iz fraze »usamljeni put« rabljene u naslovu. Usamljenost misaonog puta indicira da je riječ o intelektualnoj pustolovini koja se ne oslanja na izvanjska uporišta, nego ustraje u vlastitu naporu. Stoga u naslovu prepoznajemo i stanovitu marginalnu poziciju odakle se autor